

Кайдашева сім'я (скорочено)

Іван Нечуй-Левицький

I

Недалеко від містечка Богуслава, біля річки Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Воно потонуло у вербах і садках.

Під однією горою стояла чимала хата Омелька Кайдаша, вся в оточенні старих черешен, які створювали приємну прохолоду в жаркі дні.

Одного літнього дня Омелько Кайдаш сидів у повітці [сарай, відкритий з однієї або кількох сторін] й майстрував. "Ніби намальований на чорному полі картини, сидів Кайдаш в білій сорочці з широкими рукавами. Кайдаш стругав вісь. Широкі рукава закачались до ліктів; з—під рукавів було видно здорові загорілі жилаві руки. Широке лице було сухорляве й бліде, наче лице в ченця. На сухому високому лобі набігали густі дрібні зморшки. Кучеряве посічене волосся стирчало на голові, як пух, і блищало сивиною".

На току два Кайдашеві сини, Карпо та Лаврін, поправляли місця для стіжків, адже незабаром сюди звозитимуть хліб. Карпо був старшим, Лаврін — молодшим. Це "молоді парубки, обидва високі, рівні станом, обидва довгообразі й русяві, з довгими, тонкими, трошки горбатими носами, з рум'яними губами. Карпо був широкий в плечах, з батьківськими карими очима, з блідуватим лицем. Тонкі пружки його блілого лица з тонкими губами мали в собі щось неласкаве. Гострі темні очі були ніби сердиті".

"Лаврінове молоде довгасте лице було рум'яне. Веселі сині, як небо, очі світилися привітно й ласкаво. Тонкі брови, русяві дрібні кучері на голові,

тонкий ніс, рум'яні губи — все подихало молодю парубочою красою. Він був схожий з виду на матір".

Лаврін проворно працював, а Карпо ледве совав заступом і морщив лоба, наче сердився. Веселому, жартівливому молодшому братові хотілося поговорити, а старший відповідав знехотя.

" — Карпе! — промовив Лаврін. — А кого ти будеш оце сватать? Адже ж оце перед Семеном тебе батько, мабуть, оженить.

— Посватаю, кого трапиться, — знехотя обізвався Карпо.

— Сватай, Карпе, Палажку. Кращої од Палажки нема на всі Семигори.

— То сватай, як тобі треба, — сказав Карпо.

— Якби на мене, то я б посватав Палажку, — сказав Лаврін. — В Палажки брови, як шнурочки; моргне, ніби вогнем сипне. Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема. А що вже гарна! Як намальована!

— Коли в Палажки очі витрішкуваті, як у жаби, а стан кривий, яку баби.

— То сватай Хіврю. Хівря доладна, як писанка.

— І вже доладна! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить, то носом свистить.

— То сватай Вівдю. Чим же Вівдя негарна? Говорить тонісінько, мов сопілка грає, а тиха, як ягниця.

— Тиха, як телиця. Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем, — сказав Карпо.

— То бери Химку. Ця як брикне, то й перекинешся, — сказав Лаврін.

— Коли в Химки очі, як у сови, а своїм кирпатим носом вона чує, як у небі млинці печуть. А як ходить, то неначе решетом горох точить, такі викрутаси виробляє..."

Тут Карпо прикинув таке слівце, що батько, покинувши роботу, став прислухатися. Побачивши, що сини стояли без діла і базікали, старий вибіг до них і почав сваритися. Того дня була п'ятниця, а в цей день богомільний Омелько постився, вірячи, що завдяки такій поведінці ніколи не втоне. Карпо з нього посміявся, бо у Семигорах і втопитися ніде, хіба що у ставку, йдучи з шинку напідпитку. Цей натяк на те, що батько любить часто ходити до корчми, образив старого і він, сплюнувши, пішов, а хлопці продовжили розмову.

"— Карпе! — тихо почав Лаврін, дуже охочий до гарних дівчат. — Скажи—бо, кого ти будеш сватать?

— Ат! Одчепись од мене, — тихо промовив Карпо.

— Сватай Олену Головківну. Олена кругла, як цибулька, повновида, як повний місяць; в неї щокі, мов яблука, зуби, як біла ріпа, коса, як праник, сама дівка здорова, як тур: як іде, то під нею аж земля стугонить.

— Гарна... мордою хоч пацюки бий; сама товста, як бодня, а шия, хоч обіддя гни.

— Ну, то сватай Одарку Ходаківну: ця тоненька, як очеретина, гнучка станом, як тополя; личко маленьке й тоненьке, мов шовкова нитка; губи

маленькі, як рутяний лист. З маленького личка хоч води напийся, а сама пишна, яку салу вишня, а тиха, неначе вода в криниці.

— ...Вже й знайшов красуню! Та в неї лице, як тріска, стан, наче копистка, руки, як кочерги, сама, як дошка, а як іде, то аж кістки торохтять.

— Але ж ти й вередливий! То сватай Хотину Корчаківну, — сказав Лаврін і засміявся.

— Чи ти здурів? Хотина як вигляне в вікно, то на вікно три дні собаки брешуть, а на виду в неї неначе чорт сім кіп гороху змолотив.

— Ну, то бери Ганну.

— Авжеж! Оце взяв би той кавдіб, що бублика з'їси, поки кругом обійдеш, а як іде..."

Тут Карпо знову прикинув таке слівце, що батько вибіг з повітки і плюнув спересердя. Він був нервовий і сердитий, бо з ранку не їв. Наговорив хлопцям багато різких слів, не вважаючи на святу п'ятницю і пішов, а ті продовжили розмову.

"— Коли я буду вибирати собі дівчину, то візьму гарну, як квіточка, червону, як калина в лузі, а тиху, як тихе літо, — сказав веселий Лаврін.

— Мені аби була робоча та проворна, та щоб була трохи куслива, як мухи в спасівку [назва посту в період з Першого до Третього Спаса (14—27 серпня)], — сказав Карпо.

— То бери Мотрю, Довбишеву старшу дочку. Мотря й гарна, й трохи бриклива, і в неї й серце з перцем, — сказав Лаврін".

Лаврінові слова запали Карпові в душу. Він уявив собі Мотрю з "темними, маленькими, як терен, очима", лицем "з рум'янцем на всю щоку", з білими дрібними зубами між тонкими червоними губами. Карпо задумливо дивився на яблуню, де ніби стояла його гаряча мрія "в червоних кісниках [стрічки для коси] на голові, в червоному намисті з дукачем".

"— Карпе! Чого це ти витріщив очі на яблуню, наче корова на нові ворота? — спитав Лаврін". Карпо не чув його слів і все дивився туди, де уважалась йому його мрія.

Наставав вечір. З хати вийшла Кайдашиха. "Вона була вже не молода, але й не стара, висока, рівна, з довгастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами та блідим лицем. Маруся Кайдашиха замолоду довго служила в дворі, у пана, куди її взяли дівкою. Вона вміла дуже добре куховарити і ще й тепер її брали до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. Вона довго терлась коло панів і набралась од їх трохи панства. До неї прилипла якась облесливість в розмові й повага до панів. Вона любили цілувати їх в руки, кланятись, підсолоджувала свою розмову з ними. Попаді й небагаті пані частували її в покоях, садовили поруч з собою на стільці як потрібну людину. Маруся лишала губи, осміхалась, сипала облесливими словами, наче дрібним горохом. До природної звичайності української селянки в неї пристало щось уже дуже солодке, аж нудне. Але як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска, і вона лаялась і кричала на весь рот".

Кайдашиха поклікала синів і чоловіка полуднувати, але Омелько суворо дотримувався посту й не пішов, чекаючи вечірні. Почувши перший дзвін, кинув роботу і пішов до церкви. Жінка крикнула йому навздогін, щоб Потім зайшов до панів за грішми за зроблені вози, але не заходив до шинку, бо треба їхати на ярмарок.

Церква у той день була напівпорожня і Кайдаш навіть служив за паламаря.

Вийшовши з церкви, Кайдаш пішов до пана за грішми. "Він був добрий стельмах, робив панам і селянам вози, борони, плуги та рала і заробляв добрі гроші, але ніяк не міг вдержати їх у руках. Гроші втікали до шинкаря. Панщина поклала на Кайдашеві свій напечаток".

Одержавши гроші, Омелько хотів піти додому, але при дорозі стояв шинок. Чоловік подумав, що випити чарчину на голодний шлунок буде не гріх, і зайшов. Там було кілька селян. Кайдаш підсів до кума, випив чарку і став розповідати, як він натомився, бо лагодив вози та осі, що ламалися на горі. Дорога в село проходила коло самого Кайдашевого городу. Вона спускалася з крутого шпилю, вози котилися й ламалися там дуже часто.

"— То застав синів трохи розкопати шлях, — сказав кум.

— А хіба ж я один возитиму тудою снопи? Адже ж і ти возиш. Чом би пак і тобі не розкопати, — сказав Кайдаш, випиваючи другу чарку.

— Нема, бач, мені діла. Ніби я сиджу, згорнувши руки, — обіззався чоловік, — а воно було б добре розкопачь возвіз, та ще так трошки навкоси".

Куми стали визначати, як краще розкопати ту кляту гору, що багато лиха наробила — стільки людей попідривалося, підпираючи вози.

Кайдаш пиячив до півночі, поки не пропив половину грошей. Потім пішов додому, загрюкав у двері. Але Кайдашиха не пускала, тільки лаялася. Нарешті Лаврін відчинив батькові. Але п'яний Кайдаш довго не міг знайти двері, думаючи, що його кум украв у нього в шинку очі. Потім таки добрів до лавки, впав і захропів.

II

Другого дня Кайдаш із жінкою поїхав на ярмарок, а сиnam велів трохи розкопати дорогу.

Під вечір Карпо пішов на той куток села, де жила Мотря Довбишівка.

Довбиш був багатий чоловік. Його хата — нова, велика, з помальованими віконницями — потонула у вишнях.

Карпо став за двором і сперся на ворота. Мотря вийшла з хати з глиняником у руках. Вона збиралася підмазати червоною глиною припічок. Другий горщик з білою глиною стояв біля порога.

Карпо привітався: "Будь здорова, чорноброва!", на що Мотря ущипливо відповіла: "Будь здоров, нечорнобровий!", бо хлопець справді був білявий, навіть рудуватий. Карпо покликав дівчину, ніби щось сказати, але вона гордо відповіла: "Як схочеш, то й сам прийдеш. З чорнявим постояла б, а рудому — зась".

Мотря була "висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами...В лиці, в очах було розлите щось гостре, палке, гаряче, було видно розум із завзяттям і трохи з злістю".

Сьогодні їй батьки також поїхали на ярмарок, і Карпо сміливо перескочив через перелаз. Мотря спитала, чого це він через перелази лазить, адже їхні пороги низькі для нього.

"Карпо не зачіпав дівчат, не жартував з ними. Дівчата звали його гордим". Парубок хотів привітатися з дівчиною за руку, але Мотря не подала руки, а підставила горщика. Карпо намірився відняти горщика й поставити, але той розвалився у руках, і червона глина полилась по землі. Карпо продовжував жартувати з дівчиною, розпитуючи, хто їй купив такі гарні кісники та намисто, і заважаючи підмазувати призьбу. Мотря пообіцяла обмазати йому голову глиною і навіть замахнулася віхтем [жмут соломи, сіна тощо для мазання глиною, крейдою], оббризкавши при цьому сорочку. Карпо скочив і перекинув другий горщик, а Мотря ледь не заплакала, що ж тепер їй скаже мати. "Карпо стояв серед двору й осміхався. Він ніколи не сміявся гаразд, як сміються люди. Його насуплене, жовтувате лице не розвиднювалось навіть тоді, як губи осміхались". Хлопець пообіцяв найняти на танцях для Мотрі музик, щоб вона на нього не сердилась, а та стримувала свій гнів, хоча іншому парубкові справді б обмазала глиною потилицю.

Но ось заторохтів візок і Карпо був вимушений піти. Це приїхали Мотрині батьки і здивувалися, чого це все поперекидане, а робота не зроблена. Дівчина сказала, що це вскочив у двір чийсь кабан і таке наробив.

Тим часом Карпо прийшов додому і батько став його питати, чому вони з братом не

розкопали гору, як він велів. Карпо сердито зауважив:

"— Цілий куток їздить через гору, а я буду її розкопувать. Оце справді штука!

— А хто ж її розкопає, як ми не почнемо? Комусь треба почати, — сказав батько.

— Як хтось почне, то й я копирсну заступом скільки там разів, — сказав Карпо і пішов у хату.

— І я так само, — обіззався Лаврін..."

Кайдаш махнув рукою, мовляв, не буде ж і він його копати, якщо ні за панщини не розкопали, ні за волості. Наступного дня лагодилися возити снопи. "Селяни поважають неділю й празники і не роблять ніякої роботи, але не мають за гріх одного діла: возити в неділю та в празник снопи".

У неділю вранці Мотря Довбишівна збиралася до церкви. "...Подруга—сусідка наділа Мотрі на голову кибалку [луб'яне, мотузяне або полотняне кільце], вирізану з товстого паперу, схожу на вінок; на кибалку, над самим лобом, поклала вузьку стрічку з золотої парчі, а потім клала стрічки одну вище од другої так, щоб над лобом було видно пружок од кожної стрічки. Всю кибалку кругом і всі коси вона обтикала квітками з червоних, зелених, синіх і жовтих вузьких стьожок. За вуха вона позатикала пучки дрібненького барвінку, качурині кучері та павині пера і потім розстелила по спині двадцять довгих кінців стрічок до самого пояса".

Мати здивувалася, чого це дочка так прибралася, як на велике свято, а та сказала, що хоче провітрити стрічки та квітки. Насправді ж вона думала про Карпа.

"Мотря вбралася в зелену спідницю, в червону запаску, підперезалась довгим червоним поясом і попускала кінці трохи не до самого долу, одяг-лась в зелений з червоними квіточками горсет, взулась в червоні чоботи, наділа добре намисто, взяла в руки білу хусточку та й пішла до церкви. Вся її голова аж ніби горіла квітками проти сонця. Павине пір'я блищало й миготіло, а золотий пружок парчі на чорних косах сяв і надавав краси тонким чорним бровам та блискучим очам".

Кайдаші в цей час з'їжджали возами з крутої гори і Карпо, задивившись на Мотрю, не підтримав воза і той перекинувся, а за ним і другий. Батько лаявся і дорікав синам, що ті не розкопали дороги, але робити було нічого, довелося замість церкви рятувати снопи й вози. Тільки на кінець служби Карпо потрапив до церкви в надії зустрітися з Мотрею. Там вони домовились побачитися після обіду на музиках. Карпо найняв музик, але сам не танцював, бо не любив, і з Мотрею не говорив. Увечері пішов її проводити і попросив вийти пізніше в садок.

А через два тижні Карпо заслав до Мотрі старостів і вони одержали згоду на заручини.

На свято Семена [14 вересня (1 вересня) — за старим стилем початок осені] старі Кайдаші, вбрані по-святковому, пішли на розглядини до Довбишів. Мотря в цей час терла коноплі, а її батьки, побачивши гостей, заметушилися, стали готуватися і привітно зустріли Кайдашів на порозі.

Довбиші були багаті, і Кайдашисі хотілося показати себе з найкращого боку: вона чепурилася, церемонилась, чекала, поки її кілька разів попросять сісти на почесному

місці — на покуті. Господарі заходилися накривати на стіл, а Кайдашиха стала придивлятися до Мотрі та хвалити її за працьовитість. Мотрі одразу не сподобався солодкий медок у її голосі.

Довбиші пригощали сватів та приказували до кожної чарки побажання. Кайдашиха розчванилась і стала розказувати, як її шанували пани та попи, які у неї гарні сини, "неначе два соколи", які слухняні, тихі та роботящі, хоч Карпо зроду не був покірним і слухняним.

III

Після другої Пречистої [Різдво Пресвятої Богородиці — 21 вересня] Карпо повінчався з Мотрею, весілля гуляли чотири дні.

Наступного дня після весілля свекруха розбудила Мотрю дуже рано, і почала навчати, як розкладати вогонь у печі та варити борід, ніби та цього не вміла, і задала ще багато іншої роботи, а сама лежала, мовби нездужаючи. Кайдашиха встала, коли вже розвиднілося, і знову почала навчати невістку, сама "не беручись ні за холодну воду". Вона дурила Мотрю, що нездорова, бо була рада мати в домі "добру робітницю" та командувати нею. Мотрі це не сподобалось. Спочатку вона терпіла, а потім почала гостро відповідати, що не може надвоє розірватися, щоб усе встигнути. Зрозуміла, яка недобра її свекруха, і що "під її солодкими словами ховається гіркий полин". Але Мотря була не з таких, "щоб комусь покорятись".

Другого дня Кайдашиха знову охкала і примусила невістку зробити всю роботу: зварити обід, спекти хліб. Потім ще й дорікала, що борщ вийшов недобрий. Мотря не стрималася і відповіла, що їй не дуже допомагали, а сама вона всього не встигає. Свекруха здогадалася, що невістка не змовчуватиме.

У суботу було багато роботи, Кайдашиха знову нічого не робила, тільки стояла над Мотрею та приказувала, що вона не так комин маже. Тоді Мотря сказала, що у матері, бувало, все добре в неї виходило, а тут ніяк не вгодиш. Кайдашиха стала навчати, щоб невістка слухала її та приглядалася, бо вона багато чого в панів навчилася.

Через тиждень Кайдашиха перестала звати Мотрю серденьком і орудувала нею, як наймичкою, ще й кричала та дорікала.

Коли настали довгі пилипівські ночі [час пилипівського (Різдвяного) посту з 28 листопада до 6 січня], жінки піднімалися дуже рано, щоб прости на полотно. Мотря встала й почала прости, хлопці теж повставали і м'яли ногами коноплі, а Кайдашиха продовжувала спати. Мотря поставила обід варити, стала прати сорочки. Робота горіла в її руках. А свекруха навіть хати не замела. Мотря ж вирішила, що й вона не буде замітати. До вечора в хаті було повно сміття і це помітили чоловіки. Кайдашиха пожалілася Карпові, що його жінка нічого не робить і не слухає її, навіть кричить. Карпо зробив зауваження Мотрі, але та відповіла, що робить на цілу сім'ю одна, вже й рук та ніг не чує. Кайдашиха зрозуміла, що невістка не буде слухняною та покірною, і сказала синові, щоб не дуже тягнув руку за жінкою, бо вона й ним буде командувати. Карпові було жаль і матір, і жінку.

Поки Мотря прала білизну на ставку, мати наварила вечері. Мотря хотіла

допомогти накрити на стіл, але Кайдашиха відігнала її, грубо вилаяла. Мотря не сіла вечеряти зовсім. Вона почувала себе сиротою в чужій сім'ї.

Наступного дня Мотря, вимітаючи сіни, почула, як Кайдашиха говорила з кумою, та все про неї. І посаг [придане] у неї малий, і скриня порожня, і сама роботяща тільки за обідом, не вміє нічого робити, довелося всього учити. І вранці не добудитися, спить, здорова, як кобила... Невістка не витримала й крикнула: "Од кобили чую! Ще й однієї сорочки не справили мені, а вже судите на все село!" Кайдашиха від сорому не знала де дітись.

Мотря вирішила, що тепер вона покаже свекрусі, і вранці не стала вставати, кажучи, як і Кайдашиха колись, що нездужає. Маруся побачила, що Мотря дражнить її, розсердилась. Звернулася до свого чоловіка, але той звечора прийшов напідпитку і спав як убитий, а тоді став кричати зі сну як різаний, бо йому приснилося щось страшне.

Свекруха з невісткою припинили сварку, але обід стояв недоварений, а хата неметена. Жінки посідали кожна собі латати сорочки. Кайдашиха лаялася й погрожувала, Мотря не змовчала і сказала, що вони повинні усе робити порівну.

Кайдашиха поскаржилася старому Кайдашеві, той розсердився, хотів навіть ударити невістку, але Карпо сказав, щоб батько не чіпав Мотрі, бо в неї є чоловік. Омелько ще дужче розсердився і став погрожувати, що й Карпові дасть. Син гостро відповів, що не дасть, бо він уже не маленький. Кайдаш зрозумів, що Карпо не жартує, сплюнув і вийшов, грюкнувши дверима. Хату замітав Лаврін, а жінки сіли вишивати, і "од злості" такого наплутали, що потім довго довелося розплутувати та випорювати.

З того часу вони не мирилися. Кайдашиха кричала на Мотрю, а та огризалася. До Різдва Мотря ждала, що свекруха подарує їй якусь одежину, але та відрізала тільки полотна на запаску. Гарне тонке полотно й рушники вона сховала собі в скриню, ще й замком замкнула, хоч пряли вони разом з Мотрею. Мотря пожалілася Карпові, що їй нічого мати не справляє, і вона ходить, як старчиха.

Після того Кайдашиха привезла невістці хустку і матерію на спідницю, але вони були такі чорні та убогі, що Мотря тільки зітхнула й відкинула обновки геть.

IV

Настало літо. Тепер усі менше часу проводили в хаті і колотнеча стихла. Кайдаші вижали свій хліб і пішли до пана заробляти снопи. Карпо з Мотрею жали швидко і нажали більше кіп, ніж батьки.

А восени Мотря народила сина. Карпо ніби виріс у своїх власних очах, став вважати себе за хазяїна, рівного батькові. Кайдаш був радий онукові і обіцяв справити молодій родині хату через сіни. Дитина трохи помирила невістку зі свекрухою, яка купала й сповивала, колихала онука.

Карпо й Мотря, заробивши улітку більше хліба, знали, що тепер їдять свій, а не батьківський. І полотна Мотря налягла більше, але Кайдашиха усе сховала в свою скриню.

Коли стали шити сорочки, Маруся всім покроїла з товстого полотна, а собі з

тонкого. Мотря спитала, чому ж вона і їй не відрізала такого. Кайдашиха відповіла, що їй грубе полотно ріже тіло, крім того, вона ж до панів ходить, їй не можна в простому.

Мотрі здалося, що вона аж постаріла в новій грубій, погано вибіленій сорочці. З того часу молода жінка стала прясти собі окремо і ховати у власну скриню. Кайдашиха це помітила і стурбувалася, адже вона пряла ліниво, і невістка могла все прядиво швидко випрясти. Ось і сказала Мотрі, що це її прядиво. А невістка відрізала: "Прядиво таке ваше, як і моє. Хіба я не брала конопель, не мочила, не біла на бительні, не терла на терниці, може, більш од вас?"

Кайдашиха замовкла і вирішила, що Мотря мстить їй за товсті сорочки. Та коли невістка дістала зі скрині десять товстих починків [нитки, намотані на веретені] і стала мотати їх на мотовило, свекруха зрозуміла, що то вже не жарти, і схопилася за мотовило, кажучи, що воно її. Жінки підняли такий страшенний крик, сіпаючи мотовило кожна до себе, що чоловіки позбігалися до хати і дивувалися, через що сварка, а старий Кайдаш аж кочергою замірився. Потім вихопив мотовило, побив його на шматки і став лаяти Мотрю, що через неї така буча в хаті, хотів навіть ударити, але Карпо заступився. Батько накинувся на сина, той просив не робити цього, відступитися. Кайдаш розлютився, знову кинувся у бійку, але Карпо так його штовхнув, що той упав навznak і ноги задер. Мати з Лавріном кинулись обороняти Кайдаша.

Коли трохи втихомирилось, Кайдаш сказав, що відділить Карпа, а Мотря підказала, що хай спершу зробить для них з матір'ю два мотовила.

Ображений поведінкою сина, Омелько пішов у шинок запивати свій сором.

Наступного дня старий Кайдаш вніс у хату два мотовила, і Мотря радісно стала мотати починки й ховати у скриню. Свекруха брала злість. Через день Мотря позамочувала тільки свої з Карпом сорочки, а Кайдашисі довелося мовчки самій прати свої, бо вона боялася нової колотнечі.

Одного разу Мотря спекла невдалий хліб, ще й борщ вийшов недобрий. Усі стали висловлювати своє невдоволення, а Лаврін ще й коника зліпив з хліба. Цього вже Мотря не знесла, кинула ложкою об стіл: "Лаяли, били, а це вже знущаетеся наді мною?"

З того дня невістка вирішила варити окремо на свою сім'ю. Поставила два маленьких горщики в піч, а свекруха вилежувалась, думаючи, що обід вариться на всіх. Коли вона встала й побачила, що це не так, зчинила крик. Позбігалися чоловіки. Кайдашиха стала тикати всім у вічі малим горщиком з кашею, а потім викинула його в помийницю. Мотря ж схопила та кинула свекрусі під ноги миску з борщем.

Чоловіки плюнули та повиходили, а хазяйки мовчали, тільки сало в печі шкварчало сердито та голосно.

Мотря підмела в хаті черепки і побігла жалітися своїй матері.

Сварки в Кайдашевій хаті не переставали. Свекруха з невісткою не розмовляли по три дні. Мотря не давала бавити онука Кайдашисі, хоч та його дуже любила, тому Маруся була вимушена підходити до свого улюбленця лише вночі.

Кайдаш побачив, що треба справді відрізнити синову сім'ю. Він боявся Карпа.

Докупили дерева; Мотря посіяла пшеницю на місці нової хати, вона добре зійшла, а це значило, що тут чисто.

Влітку хату освятили і молоді пішли туди жити. Мотря вимазала хату і половину сіней, при цьому голосно співаючи на злість свекрусі. Карпо забажав відділитися і з худобою та полем, щоб бути справжнім господарем. Батько, хоч і застерігав його, мусив наділити сина хазяйством.

V

Перед зеленими святами [День Святої Трійці і День Святого Духу, святкуються у травні—червні] Кайдаш послав Лавріна до млина. Хлопець їхав понад Россю і милувався навколишньою природою. Надвечір борошно змололи, і коли Лаврін став збиратися додому, ненароком побачив дівчину, яка була схожа на велику червону квітку. Він задивився на її вроду. "Дівчина була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообраза, повновида, з тонким носиком. Щоки червоніли, як червонобокі яблучка, губи були повні та червоні, як калина".

Замість того, щоб їхати дорогою додому, Лаврін повернув на пригірок за дівчиною. Догнав її, спитав, з якого вона села, але та жартома відповіла, що старий буде, коли багато знатиме, проте й сама задивилася на молодого веселого хлопця. Вони стали розмовляти, і дівчина сказала, що звуть її Мелашкою, а батька — Охрім Балаш, вона полола панські буряки. Лаврін забув про все і дивився лише на дівчину, думаючи, що такої гарної немає у всіх Семигорах. Лаврін поїхав аж до самих Бієвців, села, де вона жила, і Мелашка показала йому свою хату: малу й стару. Видно було, що сім'я жила убого.

Хлопець сказав, щоб дівчина прийшла на побачення до млина, а він прийде обов'язково, хоч би батько його й прив'язав. Додому Лаврін повернувся опівночі, і Кайдаш розсердився на нього.

Після цієї зустрічі Мелашка була як у якомусь чарівному сні. Робота падала з рук. Дівчина мала поетичну душу, ласкаве серце, і їй хотілося співати.

Другого дня, в неділю, Лаврін ледве дочекався вечора. Взяв сопілку і полетів, як на крилах, до млина. Мелашка сиділа на камені, засмутившись, що хлопця довго немає. Вони стали любо розмовляти, розказувати одне одному про себе, про сім'ю. В їхніх серцях розгорялася любов. Закохані домовилися зустрітися на вулиці, де збираються хлопці та дівчата.

Місцеві парубки одразу помітили чужого і стали вимагати могорича, або вони прогонять його киями. Лаврін знав цей парубоцький звичай і повів хлопців у шинок, а потім у згоді з ними вернувся на вулицю.

Незабаром прибігла Мелашка. У розмовах та милуванні вони достояли до світанку.

Так ходив ночами Лаврін до Мелашки, поки Омелько не почав лаяти його, що він десь бродить, потім на роботі спить на ходу й після обіду завалюється спати десь у клуні. Батьки вирішили, що треба його оженити, але боялися знову натрапити на норовливу невістку.

Лаврін признався, що зустрів милу аж у Бієвцях, ходить туди на вулицю і хоче одружитися. Мати сказала, щоб засилав старостів, а вони з батьком поїдуть на розглядини.

Лаврін так і зробив: взяв двох старостів і пішов. Батько Мелашки спочатку не погоджувався, бо дівчина ще молода, крім того, наставали жнива і потрібна була робітниця. Потім, побачивши сльози дочки і згадавши, що вона пізно поверталася з вулиці, погодився.

У неділю старі Кайдаші, причепурившись, зібралися їхати на оглядини. Мати все розпитувала в Лавріна, чи ж гарна хата в Балашів, чи добрі вони хазяї. Хлопець відповідав, що кращих за них немає і в їхньому селі, бо йому справді так здавалося. Кайдашиха одягла усе найкраще, веліла намостити повище сіна і їхала, не вітаючись з людьми, гордовито виблискуючи новими жовтими чоботами—сап'янцями.

Маруся на кожную велику хату думала, що то Балашова, але та була аж у кінці села, що називався Западинці, і де не видно жодного пристойного дому. Дорога пішла то яром, то горою. Лаврін не встиг попередити матір, щоб злізла з воза, бо далі була крута гора. Воли понеслися, віз перекинувся і з нього викотилася Кайдашиха. Вона кричала на весь яр, тому що була вся у сні, пилові й подряпала чоботи. Мати ледь очепурилася і поїхала, лаючи сина і говорячи, що тут, мабуть, одні старці живуть.

Балаші були бідно вдягнені, але гостей зустріли привітно, запросили до хати. Двері були низькі, Кайдашиха, думаючи гордо підняти голову, сильно вдарилася об одвірок і прокляла все на світі. Хата виявилась дуже невисокою, з темними віконцями, увігнутою і підпертою стовпом стелею. Кайдашиха, не церемонячись, сіла на покуті. Потім, побачивши малих Мелашиних братиків та сестричок, пом'якшала: вона любила дітей. Тоді забідкалася, що не взяла малим гостинця і дала їм по монеті. Діти грошей ніколи не бачили, і не знали, що з ними робити, навіть пробували надкусити. Балашиха випровадила їх надвір і стала думати, чим пригощати сватів. Мелашка порадила зварити вареників із суніцями, що вона принесла з лісу, та полуницями. Кайдашиха дивилась на маленьку проворну постать дівчини і думала, що невелика з неї буде вдомі поміч. Вареники вийшли дуже темні, і Кайдашиха виїла тільки полуниці, а тісто покинула в мисці. Потім не втрималася і "розпустила на всю хату мед своїм язиком.

— Будь же, дочко, здорова, як риба; гожа, як рожа; весела, як весна, робоча, як бджола, а багата, як свята земля!"

Коли Кайдаші поїхали надвечір, мати сказала Мелашці, що їй, мабуть, буде важко у такої гордої свекрухи.

Через тиждень після оглядин Лаврін повінчався з Мелашкою і привіз її в батькову хату.

VI

Мелашка тиждень жила, як у раю, не помічаючи п'яного свекра і неласкавих поглядів свекрухи, милуючись з Лавріном за пасікою.

Кайдашиха незлюбила Мелашиних батьків, бо як тільки бралася за голову, згадувала гулю і свою поїздку в Бієвці. Мелашка була молода і негожа до важкої

роботи, а Кайдашисі дуже хотілося на старості полежать та відпочити. То ж вона лише тиждень змовчувала, а далі стала лаяти і глузувати з невістки.

Одного разу Кайдашиха сказала Мелашці замісити діжку з тістом, але та була така велика, що молодичка не діставала дна. Кайдашиха стала глузувати з неї, примушуючи Лавріна то стільчик підставити, то витерти лоб від поту, то втерти носа своїй жінці. Увійшов голодний Кайдаш, побачив, що обід ще не готовий, і став гримати. Кайдашиха усе показувала на Мелашку, мовляв, понабирали таких невісток незугарних. І кинулася сама місити тісто. Мелашка вимішувала лемішку [кашеподібна мучна страва, найчастіше з гречаного борошна] і зламала, поспішаючи, копистку [мішалку]. Свекруха знову зі злістю її вилаяла. А тут другий раз увійшов Кайдаш і став кричати на жінок, що вони й досі не впоралися з обідом, і послав до Мотрі позичити хліба. Кайдашиха закричала на Мелашку, щоб та не сміла цього робити, бо ноги поперебиває — у Мотрі й снігу торішнього не випросиш. Мотря це почула через відчинені двері й собі зарепетувала, щоб ніхто не смів на її поріг ступати, бо теж ноги поперебиває. Хліба довелось позичати у сусідів. Коли Мелашка йшла по хліб, садок і все навколо для неї неначе пов'яло. А як йшла назад, угледіла Лавріна, той утішив її ласкавими словами — все знов ніби розцвіло.

Знову почалася в Кайдашевій хаті колотнеча. Кайдашиха стала ще більш лайливою, щодня нападала на Мелашку. Мотря теж її недолюблювала, бо молодша невістка жила разом із свекрухою.

Настали жнива. Кайдашиха запрягла Мелашку до роботи. Молодичка вже скучила за Бієвцями, за своєю доброю матір'ю. Просилася в гості, але свекруха не пускала. Лаврін помітив, що Мелашка журиться за домівкою і пообіцяв відпроситися в батька.

Нарешті Кайдашиха пустила невістку до родини, дала на гостинець пухку паляницю, приказуючи, що там такої і не бачили, а Мелашці вона здалася важкою, як камінь.

Ступивши на батьківський поріг, Мелашка залилася дрібними сльозами, і мати зрозуміла, як важко живеться її дитині, але нічого не зробиш, треба звикати. Балаш став частувати зятя, а мати з дочкою пішли в садок, і Мелашка виплакала там усі свої сльози, розповідаючи, що скубуть і клюють її, як лихі шуліки голубку. Мати порадила не потурати свекрусі, не мовчати, як це робить Мотря.

Другого дня Мелашка вирішила вимести тільки половину сіней і не виносити Мотрине сміття, як це робила раніше. Таким чином здобула собі ще одного ворога.

Коли прийшла зима, Мелашці стало ще важче, бо свекруха скидала усю важку роботу на неї, п'яний свекор зганяв на ній злість, а через сіни шипіла Мотря. Лаврін уже й втомився за неї заступатися.

Настав страсний тиждень. У великий понеділок до Кайдашів зайшла баба Палажка Солов'їха. Вона була дуже богомільна і щороку їла паски в Лаврі. І тепер вона збиралася йти до Києва, але, щоб було веселіше і безпечніше, вирішила зібрати собі попутників. Сподівалася умовити Кайдаша.

Палажка розповідала про рай для тих, хто їсть щороку в Києві паску, про

благословіння на ту сім'ю, звідки вийшов прочанин [богомалець]. Мелашка слухала, широко розплющивши очі. Потім стала гаряче просити свекруху, щоб та відпустила її з бабою. Кайдашиха вагалася, бо було багато роботи. Але її просила і Палажка, кажучи, що буде великий гріх, якщо не пустить. Кайдаш теж підтримав Мелашине прохання.

Отже, наступного дня Мелашка, кланяючись і прощаючись, взявши торбу з паскою, крашанками та іншим харчем, вирушила в дорогу разом з іншими молодницями. Вона почувала себе вільною і щасливою.

Йшли день, ночували в добрих людей. Другого дня опівдні піднялися на гору з могилою, звідки був видний Київ з церквами та дзвіницями. Стали молитися, а баба Палажка розказувала й показувала, де яка церква. Надвечір прийшли на заставу, де стояла черниця з монастиря Фрола і Лавра і вмовляла прочан іти саме в їхній монастир. Баба Палажка гордо відмовилася і повела односельців у Лавру. Мелашка була вражена розмірами і красою дзвіниці, яка, здавалось, впаде і розчавить її. У церкві було море вогнів, ченці співали страсні пісні, які брали за душу і викликали сльози. Мелашці здалося, що вони оплакують і її власне горе.

На другий день баба Палажка повела молодниць по церквах. До них пристали ще й інші, і йшли, наче сліпці за поводитирем. Обходили безліч церков. Прикладалися до святих мощей та давали гроші черницям. У велику п'ятницю Палажка повела прочан на Поділ до Братського монастиря, там і заночували. Мелашку помітив якийсь чернець і слідкував за нею. Вночі хотів її знайти, але помилився й натрапив на бабу Палажку, став її обнімати й цілувати. Бабі здалося, що це чорт її спокушає, вона перелякалася і закричала. Чернець втік. А баба сокрушалася, що знову грішна і доведеться ще раз сповідуватись. Тепер вона боялася ночувати надворі і повела прочан туди, де є комори для нічлігу. Поки Палажка сповідувалася,

Мелашка сиділа на церковних східцях поряд з проскурницею [жінка, що випікає проскури] і важко зітхала. Вона здумала, що треба повертатися додому, в пекло. Проскурниці сподобалась молодичка, і вона стала розпитувати. Мелашка розказала їй про своє горе і раптом вирішила, що може тут зостатися. Попросила стару жінку взяти її за наймичку. Та погодилась і відвела молодичку додому. Мелашка приступила до роботи: викачувати тісто для проскур [білі хлібці, що використовуються у церковних обрядах] у цій гарній, затишній оселі.

Тим часом Палажка вистояла службу, хотіла вести прочан у печери, але раптом помітила, що немає Мелашки. Стали її шукати й чекати, потім вирішили, що вона пішла з другими людьми, й поспішили в печери, а після й у Лавру. Кілька разів поверталися на Поділ, але Мелашку так і не знайшли. Пошукали, почекали, попитали в людей та так і повернулися додому без неї.

Баба Палажка боялася сказати про те, що сталося, Кайдашам та й сиділа тихо вдома, але чутка вже пішла селом. Її донесла до Кайдашів баба Параска Гришиха, лютий Палажчин ворог. Параска намовляла Кайдашиху піти у волость скаржитися та набити Палажці морду, щоб не бралася водити молодниць, бо тепер усі знають, яка вона свята, і розказала про комедію з обніманням та цілуванням тієї ночі, мабуть, із самим

чортом.

Лаврін обімлів і сказав матері, що це через неї Мелашка їх покинула, і коли щось трапиться, то він їй цього не подарує.

Кайдаші пішли до Палажки і стали допитуватися, де вона поділа Мелашку. Баба Палажка відгризалася, що та не мала дитина, нікого вона не заводила нікуди. Зчинилася сварка. Лаврін лаявся та допитувався, а Параска підтакувала та раділа, що так дісталось її суперниці. Закінчилося тим, що Палажка з Параскою побилися граблями. Баба Палажка заголосила і заплакала, кажучи Кайдашисі, що саме через неї Мелашка покинула дім. Баби почали битися, тикати одна одній дулі та обзиватися, поки старий Кайдаш їх не розійняв. Зчинився великий крик, збіглася вся вулиця. Кайдаші таки потягли Палажку у волость. Волосний вилаяв бабу, але йти до Києва не присудив, бо Мелашка не маленька, сама має розум у голові.

Лаврін чекав, що жінка повернеться, але вона не верталася. А прочани наганяли страху, розказуючи про різні нещасні випадки, що трапляються з подорожніми. Чутки дійшли до Бієвців, і Балаші прибігли, ридаючи, до сватів. Навіть Карпо з Мотрею, забувши про ворожнечу, зайшли до хати і сумували з усіма. Кайдашиха уже відчувала свою провину і жалкувала, що так поводитися. Вирішили йти до Києва шукати Мелашку.

А вона тим часом служила в проскурниці і жила, як у Бога за пазухою. Робота неважка, харч добрий, ніхто не лає, не гризе. Одне тільки: нудьгувала за Лавріном. Одного разу вона так залилася слізьми, що проскурниця запитала, за чим вона плаче: за селом, за матір'ю чи за чоловіком, і порадила повернутися. Але молодичка згадала про свекра та свекруху і сказала, що не повернеться. Вийшла надвір, розгледілась і побачила семигорських молодиць, хотіла кинутись, розпитати, та ледве стрималась. На душі лежав камінь, Мелашка думала, що чинить гріх, мучачи себе й чоловіка. На другий тиждень Мелашка стала потроху привикати й сама не знала вже, що їй робити.

Тим часом Кайдаші прийшли до Києва, обходили усі церкви і розпитували про Мелашку. Нарешті потрапили до церкви, біля якої жила Мелашка. Проскурниця на східцях продавала проскури. Мелашка вибігла з пекарні і хотіла щось спитати хазяйку. І раптом побачила Лавріна — блілого та смутного. Потім свою матір і... свекруху. Її як крижаною водою облили. Потім ще раз глянула на Лаврінове лице і не витримала, кинулася до нього і заридала, як мала дитина. Люди їх обступили навкруги.

Мелашка розказала, що служить у наймах, а проскурниця пожалкувала, що піде від неї така добра й робоча наймичка. Кайдашиха пообіцяла не казати жодного лихого слова, аби тільки невістка повернулася.

І дотримувала його: обсипала Мелашку медовими словами, купила обновки.

А незабаром молодичка народила сина.

VII

У Кайдашевій хаті настав мир: свекруха помирилась із невісткою. Зате надворі, між батьком та Лавріном, почався нелад. Лаврін перестав слухати батька, йому самому хотілося господарювати. Окрім того, старий Омелько пропивав у шинку всі гроші,

зароблені разом із сином, і тому все важче було покорятися лайливому батькові.

Якось старий Кайдаш звечора сказав Лаврінові косити ячмінь, а той вирішив їхати до млина. Наступного дня пішов на поле, не питаючи батька. Той образився і подумав, що синки швидко заженуть його на піч.

З того часу Лаврін забрав господарство у свої руки. Батько майстрував, заробляв гроші і щовечора вертався з шинку п'яний.

Одного разу в церкві Кайдашеві здалося, що заспівали разом з дяком ангели і всі образи заворушилися, заспівали. Ожила й картина страшного суду. А на вулиці його ніби покликав за собою якийсь чоловік з туману, і Кайдаш пішов за ним. Дійшов до греблі і лише тоді спам'ятався і здивувався, навіщо він сюди прийшов. Повернувся додому зляканий і задуманий. У понеділок знову випив, і тепер за ним ходили, не відстаючи, чорні хлопчики з різками. Вони були скрізь: і на подвір'ї, і на вулиці, і верхи на череді. Кайдаш став косити кропиву, бо там було повно чортів, а сини й невістки стали глузувати з нього. Кайдашиха ж почала лаятися.

Кайдаш зайшов до хати, але йому здалося, що за столом сидить чумак, якого він бачив у молодості, і покійний батько. Став з ними розмовляти. У хаті всі стривожилися. Уже було не до сміху. Покликали сусідів і ті умовляли старого помолитися та лягати спати. Мотря побігла за знахаркою бабою Палажкою, про сварку з якою вже й забули.

Баба Палажка прийшла і почала нашіптувати та примовляти, виконуючи при цьому різні магічні дії. Але вони нічого не змінили. Кайдашиха послала чоловіка до священика. Кайдаш розповів йому усе, замовив молебень, говорів. На деякий час це допомогло, Омелько перестав пиячити, але потім Кайдаш знову не витерпів і почав заходити в шинок.

Однієї місячної ночі Кайдашеві знову привидівся чумак. Старий почав з ним говорити і пішов за ним на вулицю, через село і греблю, потім зайшов у ліс. Там йому ввижались вогняні квіти і зайчики. Кайдаш підняв голову, стукнувся та й... прокинувся. Він стояв в одній сорочці серед густого незнайомого лісу. Ледь знайшов дорогу до млина. Повернувся додому, а жінка думала, що він знову п'яний десь волочився і почала лаяти. Кайдаш сказав, що його водила нечиста сила. Раптом побачив чортів на печі, схопив макогона і став лупити ним, аж шматки глини посипалися. Родичі поперелякувалися, вивели батька надвір, як він просив, покропили хату свяченою водою, запалили свічки перед образами. Насилу Кайдаш заспокоївся. Хотів лягти, але у ліжку йому скрізь ввижались павуки.

Через тиждень привид—чумак завів Кайдаша на греблю, а вранці того знайшли утопленим.

VIII

Поховали сини Кайдаша з великою честю. На четвертий день стали ділити спадщину. Карпо сказав, що батько мало відрізав йому городу, тож треба поділити його порівну. Вирішили не йти у волость, а зробити це самим.

Тільки поділили, прибігла Мотря і зміряла все очима. Їй здалося, що Лаврінова частка більша. Вона скинула пояс і стала переміряти. Лаврінів город справді виявився,

за її міркою, на один пояс вздовж і на два пояси впоперек більшим. Мотря здійняла крик, репетуючи, що це так свекрушище їм наміряла. Почали переміряти. Мотря, як міряла у себе, то пояс натягувала, аж тріщав, а коли в сусідів — то стягувала. Город переміряли Кайдашиха з Мелашкою, і вийшло порівну. Мотря була сердита, що не на її вийшло. Вона причепилася за пасіку, потім за садок, бо у Лавріновій частці було більше дерев. Кричала, що треба йти у волость, хай їх розсудять там.

Карпо теж сказав, щоб йому дали половину пасіки і половину худоби. Тоді Кайдашиха нагадала, що і їй належить якась частка, а крім того, припомнила, як Карпо бив батька кулаками в груди.

Пішли у волость, а там присудили Лаврінові усе батьківське добро, бо Карпо забрав свою частку вже давно. Мотря як почувла це, то ледве не скрутилася.

Від того часу не стало миру між Кайдашенками і їхніми жінками. Достатньо було іскорки, щоб сварка спалахнула з новою силою.

Одного разу Мелашка підмела сіни, намела купу сміття і пішла за рядниною, щоб винести його. У цей час нагодилася Мотря і стала кричати, щоб Мелашка не мела їй до порога, лаяти та ображати. Мелашка не змовчала, закричала, що вона їй не свекруха і хай не вказує. Схопила деркача і ним розкидала сміття прямо на Мотрині стіни і вікна. Вибігла ще й Кайдашиха. Жінки вчепилися за мітлу, поки та не розлетілася на шматки. Чоловіки й собі повибігали, й ледве розборонили та порозганяли молодичь. Мотря репетувала, щоб Карпо "одривав" хату, бо вона не може так жити. Взяла з калюжі грязь і стала обкидати Мелашину хату. Кайдашиха теж закричала, щоб Лаврін "одривав" хату і побігла жалітися у волость. За нею прибігла Мотря і теж скаржилася. Волосний слухав—слухав, плюнув та й повиганяв їх.

Того ж вечора Кайдашиха почувла, як на горищі закричали і кинулися з сідала кури. Подумала, що то якийсь звір чи злодій, вискочила з лампою у сіни. На горищі хтось був із світлом. Лаврін заглянув туди і побачив Мотрю з куркою в руках. Вона сказала, що впіймала свою курку на їхньому сідалі, і щоб він повернув ті яйця, які ця курка давно несе у них. А сама лазила по гніздах і збирала тим часом яйця за пазуху. Одна курка впала і погасила світло. Мотря стала спускатися, а Лаврін усе ще стояв на драбині. Молодиця вдарила його п'ятою в зуби, потім другою в носа. Лаврін закричав і став трясти драбину, а потім прийняв її. Мотря повисла на стіні і зарепетувала, бо в одній руці у неї була курка, а в пазусі — яйця, і вона боялася їх потовкти. Вискочив Карпо, штовхнув Лавріна і матір та врятував свою дружину.

Другого дня Кайдашиха пішла до священника жалітися, і розказала усе не так йому, як матушці. Та передала гостинців для бабиних онуків: солодкі коржики та бублики. Кайдашиха роздала гостинці Мелашиним дітям, це почувли Мотрині діти й собі повибігали в сіни. Баба пригостила і їх. А Мотря закричала, щоб вони не брали нічого у баби—зłodійки і повикидала бублики. Діти стали обзивати Кайдашиху, як чули від матері, а та тільки заплакала.

Того ж дня Мотрин хлопець напився води з Мелашиної діжки і розбив випадково кухоль. Кайдашиха наробила галасу і розбила Мотрин кухоль. Тоді Мотря забігла до

Лаврінової хати і розбила горщик. Кайдашиха побігла до Мотрі і розбила велику макітру. Мотря й собі вскочила до сусідів і пройшлася кочергою по полицях з горшками та мисками, тільки черепки посипались. Чоловікам здалося, що жінок покусав скажений собака, вони кинулись обороняти посуд. Ледве розборонили жінок, але ті продовжували лаятися, докоряти одна одній. Кайдашиха, як доказ своєї правоти, тикнула Мотрі дулю, але попала не до носа, а в око. Мотря вхопила деркача і сунула його межі очі свекрусі так, що виколола око. Мелашка з Лавріном стали захищати матір, пхнули Мотрю, а Карпо кинувся на Лавріна. Лаврін розлютувався, поліз на стріху і став скидати покрівлю з Карпової хати — "одділятися". Кайдашиха розмазала кров побільше і побігла позиватися у волость, набобивши галасу на все село.

Громада присудила Карпові "одірвати" свою хату і поставити окремо на городі, ґрунт розділити порівну, а Мотрі — таки відсидіти два дні в холодній.

Після того стара Кайдашиха заслабла і осліпла на одне око. Вона все питалася, від чого в них почалася така колотнеча? Вирішила освятити хату, зайшли й до Карпа, бо матері було усе—таки шкода сина.

Хату "одірвали", розгородили тином двір, і сім'ї потроху стали миритися. Спочатку почали забігати з однієї хати в другу діти, потім господарі заходили за інструментом, а там стали любенько розмовляти через тин і жінки. Щоб не обходити навкруги у ворота, зробили в дворі перелаз через тин.

Мир між братами поміцнішав задля господарської справи і спільної вигоди. Карпо, "одрізнівшись" від батька, спочатку набрався лиха, поки стягся на власне господарство. Він був чоловік гордий, не любив нікому кланятись, навіть рідному батькові. Тому знаходив собі товаришів по оранці серед чужих людей. Тепер вони орали, сіяли, заволікували і возили сіно й хліб разом з Лавріном.

Саме тоді побудували залізницю недалеко від Семигор. Люди наймалися возити туди цукор і борошно із сахарень та млинів. Брати й собі купили по коняці, спряглися в одну хуру і разом заробляли гроші.

Податки були великі, треба було ще десь підробляти. "Громада в волості обирала Карпа за десяцького". Прийшов наказ з волості рівняти шляхи, лагодити мости та насипати на болотах греблі. Карпо перш за все звелів розкопати той клятий горб біля свого двору, на якому скільки возів поламалось. Сказав це робити всім, навіть своїй Мотрі.

Громада потроху виборювала свої права через стільки років після відміни панщини. Один багатий жид купив у пана право на шинки у селі. І почав продавати горілку по дешевій ціні. Люди кинулися туди, а громадський шинок стояв порожній. Громада постановила не купляти нічого у жидівському шинку і "одганяти" всіх бажаючих. Хитрий жид підкупив горілкою волосного й писаря та ще кількох чоловік, пообіцяв дати гроші — сорок карбованців — на волость і на церкву, аби мужики "оддали" йому й громадський шинок в оренду.

І ось на сході селяни вже заспівали іншу пісню і "оддали" Беркові свій шинок. А той на церкву грошей не дав, і тільки посміювався, бо повернув свої гроші за частування, та

ще й мужиків тепер міг обдирати, як хотів.

IX

"Цілу зиму й весну Кайдашенки прожили в ладу". Кайдашиха сердилась на Мотрю, але невістки жили між собою у згоді. Лаврін любив Мелашку: ніколи й пальцем не зачепив, навіть не лаявся. Мотря часто гризла голову Карпові, але він відмовчувався.

Навесні Мелашка посадила біля самого тину огірки. Коли з'явилися перші огірочки, Мотрин півень перескочив через тин, поскликав курей і курчат, і разом вони поклювали всі огірки. Кайдашиха, як побачила таку шкоду, знайшла палицю і пошпурила на курей. Перебила півневі ногу і прибила двох курчат. Тут вибігла Мотря і стала лаятися, чіплятися до Карпа, щоб той полаяв матір і примусив сплатити за півня і двох курчат. Але Карпо сміявся з неї і відмахувався, говорячи: "Та й бриклива ж ти, Мотре, хоч я тебе колись любив за той перець. Вже дуже наперчила!"

Увечері Лаврінів кабанчик заліз у Мотрину картоплю і та перебила йому спину. Лаврінові було жаль тварину, і він сказав, що Мотря вже не знає, що виробляє. Та "стояла за вуглом" і тільки того й чекала. Крикнула, що то їм за півня та курчат.

Тоді Кайдашиха підстерегла Мотриноного півня в своїх огірках, прибила його, дорізала, обскубла і собі в борщ укинула. У той час Мотрині діти гуляли в Мелацинних і старший хлопець угледів перебиту ногу свого півня. Він побіг до матері і розказав. Мотря вскочила до Лавріна, вихопила півня з борщу і побігла з ним до Карпа. Той змушений був іти лаятися з матір'ю і братом, бо йому шкода було півня. Мотря звеліла дітям піймати Мелациного чорного півня і вкинути до своїх курей. А коли Лаврінів кабан вскочив у Мотрин город, та наробила гвалту, з дітьми піймала його, зачинила у свій хлів і не хотіла віддати без викупу.

Того ж дня Карпів кінь скочив у Лаврінів город і його теж піймали та зачинили в хлів. Карпо з Мотрею сильно розгнівалися.

"Не чорна хмара з синього моря наступала, то виступала Мотря з Карпом з—за своєї хати до тину. Не сиза хмара над дібровою вставала, то наближалася до тину стара видроока Кайдашиха, а за нею вибігла з хати Мелашка з Лавріном, а за ними повибігали всі діти. Дві сім'ї, як дві чорні хмари, наближались одна до другої, сумно й понуро".

Уся Мотрина сім'я була у вузькій і короткій одежі, бо Мотря була хазяйновита, але скупа, і економила на одягові, скільки могла, тому мала не дуже привабливий вигляд.

Мелашка ж розцвіла і сяяла, як кущ калини.

Мотря крикнула, нащо баба "одв'язала" коня і заперла у хлів. Кайдашиха відповідала, що його відв'язали діти, і кінь ускочив у шкоду. Мотрині діти "брехали з—за угла", що то зробила баба, а Мелацині заперечували.

Кайдашиха з Мелашкою вимагали заплатити за тин і відпустити кабана, тоді віддадуть коня. Карпо був напідпитку, розлютився і кинувся визволяти коня. Люди не сміли його зупиняти, боялися, одна Кайдашиха стала перед хлівом. Син ухопив її за плечі і став трусити так, що вона ледве вирвалася і побігла з двору до ставка. Карпо біг за нею з дрючком і зупинився лише перед водою, говорячи, що не шкода йому матері,

як шкода чобіт.

Кайдашиха побігла жалітися священику, а потім у волость. Там присудили Карпові або десять різок, або заплатити матері п'ять карбованців і перепросити її та помиритися.

Карпові було соромно лягати під різки, і він вибачився перед матір'ю.

На деякий час запанувала згода між Кайдашенками. Але літо принесло нову сварку, тепер уже через грушу. Коли громада ділила двір старого Кайдаша, то до Карпової половини відійшла Лаврінова груша. Вона довго не родила, то не було й лиха. Цього ж літа груш уродило дуже рясно. Вони були здорові, як кулаки, та солодкі, як мед. Лаврінові діти довідалися від бабусі, що то груша не дядькова, а батькова, і полізли трусити. Тут вибігла тітка Мотря, стала їх лаяти і намірилася відшмагати кропивою. Діти закричали, вибігла Мелашка, потім Лаврін з Кайдашихою і стали заступатися за дітей, адже груша справді їхня. Мотря сказала, щоб більше діти не лазили, інакше поперебиває їм ноги. Діти все—таки лазили по груші, а Мотря лупцювала їх різками. Тепер почали вже лаятися чоловіки. У волості присудили, щоб Карпо віддавав щороку половину груш. На тім трохи помирилися. Але груша, як на злість, розросталася і родила все більше. Груші дорого коштували на ярмарку, пахло карбованцями, а це для селянина не жарт. Мотря продовжувала ганяти Лаврінових дітей і бити їх по чому попало.

Брати пішли радитися до священика, але жоден не погоджувався на його пропозиції. Лаврін не хотів брати за грушу три чи чотири карбованці відчпного, бо міг щороку на них скільки заробити. Карпо не хотів продавати два аршини землі з грушею. Скінчилося тим, що священик їх прогнав. Брати продовжували лаятися, як і їхні жінки.

А закінчилося діло з грушею несподівано. Груша всохла і дві сім'ї помирилися.